

УДК 811.161.2'373.48

Н. М. Шарманова

МОВНЕ КЛІШЕ І ФРАЗЕОЛОГІЧНА ДИЛЕМА

Шарманова Н. М. Мовне кліше і фразеологічна дилема.

У статті висвітлюються теоретичні питання мовного кліше, зокрема статусу і специфіки цих лінгвоодниць в аспекті розв'язання проблеми щодо обсягу фразеології у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві.

Ключові слова: мовне кліше, теорія кліше, фразеологія.

Шарманова Н. Н. Языковое клише и фразеологическая дилемма.

В статье освещены теоретические вопросы языковых клише, собственно статуса и специфики этих лингвистических единиц в аспекте решения проблемы объема фразеологии в отечественной и зарубежной лингвистике.

Ключевые слова: языковое клише, теория клише, фразеология.

Sharmanova N. M. Language cliché and phraseology dilemma.

The article deals with theoretical questions of language cliché, as of status and specific character its linguistic units in approach problem's of object phraseology in Ukrainian and foreign linguistics.

Key words: language cliché, cliché theory, phraseology.

У системі сучасної літературної мови «переважно функціонують компоненти мови, що поєднуються і скріплюються не довільно й несподівано, а посідаючи усталені місця у традиційних формулах. Більшість людей говорить і пише за допомогою готових формул, кліше» (В. В. Виноградов). Вивчення мовних кліше не належить сьогодні до кола

найбільш розроблених питань вітчизняного й зарубіжного мовознавства. Наукове зацікавлення цими мовними одиницями позначене тим, що нова парадигма розвитку сучасного суспільства характеризується процесами стереотипізації й економії мовних засобів у процесі інтеракції.

У вітчизняному мовознавстві залишаються нерозв'язаними питання лінгвального статусу **мовних кліше** як регулярних (постійних) комбінацій словесних знаків, що є автономними лінгвістичними утвореннями із заданими за традицією значенням і формою. Наприклад: *Все буде добре!* – 1) прагматичне кліше (формула побажання); 2) гасло Ялтинської Європейської Стратегії (25.09.2009); *без кордонів* – «Президенти без кордонів» («Час новин», канал СТБ), міжнародні акції «Журналісти без кордонів», «Лікарі без кордонів»; *Будь ласка* – 1) етикетне кліше; 2) номен на позначення марки вітчизняного виробника паперових серветок тощо.

Кліше як усталені предикативі й непередикативні одиниці є відображенням лексичної, фразеологічної і синтаксичної систем мови. Основна проблема в теоретичному осмисленні мовного статусу кліше полягає в тому, що між дослідниками немає одностайної думки з приводу того, належить ця лінгвоодинаця до фразеологічної системи мови чи ні. Однак проблема загострена не тільки відношенням мовного кліше до об'єкта фразеології, а й неоднозначним його потрактуванням у мовознавчій науці. Проте найбільших труднощів виникає в осмисленні їх лінгвального статусу в аспекті фразеологічної дилеми. Мета статті полягає у висвітленні статусу мовного кліше в аспекті розв'язання проблеми щодо обсягу і меж фразеології. Мета розвідки передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначення основних підходів щодо вивчення теорії кліше у світлі фразеологічної дилеми; 2) розкриття стану розроблення у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці питання про лінгвальну природу мовного кліше.

У розв'язанні окресленої вище проблеми можна виділити дві протилежні позиції: 1) мовне кліше є фразеологічною одиницею (за широкого розуміння об'єкта фразеології трактується як її предмет); 2) мовне кліше є проміжним утворенням між вільним словосполученням і фразеологізмом (належить до периферійної зони фразеології та відтворює перетин синтаксичної та фразеологічної площин мови при звуженому розумінні фразеології). За широкого розгляду меж фразеології, коли до системи фразем зараховують не лише одиниці з переосмисленим значенням, але звороти й вирази, які зберігають своє пряме значення, усі стійкі фрази (у тому числі й кліше) є об'єктом фразеології. Такої позиції дотримуються М. Ф. Алефіренко, В. Л. Архангельський, В. В. Гвоздєв, Л. Ф. Козирєва, Л. Г. Скрипник, М. М. Шанський та ін. Так, М. Ф. Алефіренко кваліфікує як стійкі всі стереотипні вислови, наголошуючи: «до стійких фраз у лінгвістичній літературі зараховують найрізноманітніші утворення:

фразеосхеми, стереотипні вислови, прислів'я, приказки і предикативні фраземи» [1, с. 90].

Мовна природа кліше осмислюється в контексті основних рис, які зближують «слова і фразеологічні одиниці: будучи складним цілим, і ті й інші не конструюються щоразу в процесі мовлення, а відтворюються як готові значеннєві одиниці, і ті й інші (у своїй більшості) відзначаються стійкістю складу й структури» [10, с. 335].

У сучасній лінгвістиці розмежування фразеологізмів і мовних кліше є неоднозначним. Російський мовознавець В. В. Виноградов, зіставляючи різні групи усталених словесних комплексів, зазначає: «Там, де сполучення слів безумовно закам'яніли <...> вимагати оригінальності було б недоречним: руйнувати композицію цієї єдності однаково, що й руйнувати морфологічну структуру окремого слова. В іншій ситуації знаходяться менш цілісні фразеологічні групи, різновидом яких є так звані кліше. Кліше – це готові, успадковані вирази» [2, с. 150]. В. В. Гвоздев під кліше розуміє «фразеологізми плюс ще дещо», і лише після визначення цього «дещо», ми виявимо специфіку кліше» [3, с. 6].

Теоретичні питання щодо статусу і специфіки мовного кліше в аспекті розв'язання проблеми щодо обсягу і меж фразеології не вирішені на сьогодні остаточно, оскільки в мовознавстві немає єдиного підходу до розуміння самої дефініції. Власне, на це вказує російський дослідник М. О. Кронгауз. Він стверджує, що в сучасній лінгвістиці поняття мовного кліше не вповні окреслене. Під ним розуміють «і фразеологізми, і просто частотні поєднання, а також більш складні семантичні єдності: стандартні репліки, гасла, популярні цитати та багато інше» [4, с. 57].

У «Словнику лінгвістичних термінів» подано таке визначення кліше: «мовний стереотип, готовий зворот, що використовується у певних умовах і подібних контекстах <...>. Мовні кліше полегшують процес спілкування, економлять зусилля і час для того, хто говорить, так і для того, хто слухає» [9, с. 107]. Про швидку відтворюваність лінгвоодиниць, їхній автоматизм і мовну економію йдеться в «Українській мові. Енциклопедії», де кліше розглядаються як конструктивні одиниці мовлення, які відображають у свідомості часто відтворювані явища дійсності, зберігають свою семантику і виразність, служать характерними ознаками певного стилю та певної ситуації [12, с. 255].

Російський мовознавець Ю. В. Рождественський, услід за французькою лінгвістичною традицією, розуміє кліше як «готові одиниці мови, які відтворюються» [7, с. 213], а також зазначає про те, що існує вузьке й широке розуміння цього терміна. У вузькому значенні він зараховує до кліше лише фразеологізми, а в більш широкому сенсі – слова, і морфемі, і граматичні конструкції.

Д. Е. Розенталь говорить, що мовне кліше «утворює конструктивну одиницю, яка зберігає свою семантику, а в багатьох випадках і виразність» [8, с. 109]. Дотримуючись думки про те, що кліше є неоднозначною

одиницею мови, лінгвісти в самій дефініції подають спроби виділити основні його ознаки. Власне, Д. Е. Розенталь констатує наявність у кліше такої фразеологічної риси, як відтворюваність. З-поміж інших диференційних властивостей зазначена ознака чітко виокремлюється: «легка відтворюваність готових мовних формул» [8, с. 109].

Майже ідентичне розуміння кліше спостерігаємо у М. Д. Городникової та Д. О. Добровольського, які вважають, що кліше є одним із типів ситуативно пов'язаних виразів [14, с. 10–11]. Ситуативність – це важлива ознака, яка відрізняє мовні кліше від інших типів відтворюваних мовних комплексів. Крім лінгвістичних ознак, у кліше також яскраво виражена ознака ситуативної стійкості. Дійсно, усталена форма є виявом лексичної стійкості, а відтворення в мові всіх носіїв мови свідчить про усталеність уживання, яка є ознакою того, що така одиниця є загальним здобутком національної спільноти, а не індивідуальним зворотом. Перераховані вище типи стійкості, за О. В. Куніним, разом зі структурно-семантичною й синтаксичною стійкістю становлять поняття мінімальної стійкості на фразеологічному рівні [5, с. 34].

Визначення поняття «кліше» в on-line енциклопедії «Кругосвет» також констатує наявність у мовної одиниці фразеологічного початку: «закам'янілі висловлювання, під якими розуміємо не вільні (тобто відтворювані цілком) усіма носіями мови» [13]. Поряд із дефініцією «кліше» це джерело констатує низку визначень, що вживаються як видові, утворюючи поняттєве поле, до якого наближаються паремії, крилаті вирази, цитати, афоризми, максими, а саме: мовні стереотипи, штампи, групові шаблони, «улюблені звороти», стереотипізовані вирази і т. і.

Кліше, як і всі відтворювані мовні одиниці, як стверджує А. Медведь, необхідно розглядати всередині фразеологічної системи мови, а «фразеологічні одиниці, мовні штампи, ситуативні кліше, терміни, прислів'я та образні висловлювання належать до тих одиниць, що ускладнюють та уповільнюють процеси оперативного обміну інформацією під час міжмовного спілкування» [6, с. 142].

Проте, мовне кліше не варто ототожнювати з власне фразеологізмом, адже цим частотним одиницям з ознаками вільного словосполучення (іменниково-прийменникові, дієслівно-іменникові) не завжди притаманне навіть частково переосмислене значення, і саме тому це раз засвідчує потребу в теоретичному осмисленні сутності кліше. Чіткі критерії виділення кліше в окремий клас лексичних одиниць подає В. В. Гвоздєв, зокрема: 1) відтворюваність у мовленні; 2) поява їх конкретних умовах мовленнєвого акту, у стереотипних ситуаціях-контекстах; 3) реалізація семантики кліше виключно в реальному контексті; 4) послаблення їхніх синтагматичних зв'язків з іншими висловлюваннями [3, с. 17]. Кліше як перехідне явище в системі мови окреслене критерієм регулярності й частотності вживання готової мовної формули в певних повторюваних комунікативних актах.

Проте окреслена проблематика щодо лінгвального статусу мовних кліше не вичерпується подвійною сутністю об'єкта фразеології. У сучасному мовознавстві побутують ще інші підходи щодо розуміння меж фразеології, а відтак осмислення мовної природи кліше залежить багато в чому й від цього. Зокрема висловлено думку про те, що «фразеологія звичайно починається там, де вільне значення слова заступається фразеологічно зв'язаним» (О. Єфімов). Зважаючи на це, В. Д. Ужченко і Д. В. Ужченко наголошують: «Згідно з таким розумінням, обсяг фразеології стає безмежним: фразеологічна зв'язаність властива для більшості лексем» [11, с. 28]. Загалом же вітчизняні мовознавці окреслюють сучасний стан фразеології як такий, для якого характерний «об'єднувальний етап» [11, с. 32].

Отже, проблемність щодо визначення мовного кліше в системі лінгвоодиниць полягає в світлі наявних у сучасному мовознавстві підходів до обсягу й меж фразеології. Враховуючи різні позиції на приналежність кліше до фразеологічної системи мови чи виокремлення з неї, дотримуємося думки про те, що для мовного кліше властива кореляція із фраземами і синтаксемами. Усі розглянуті вище погляди вітчизняних і зарубіжних мовознавців дають підстави для осмислення лінгвального статусу мовного кліше.

Література

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології : [монографія] / Микола Федорович Алефіренко. – Х. : Вища шк. – 1987. – 133с.
2. Виноградов В. В. Избранные труды : Лексикология и лексикография / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Наука, 1977. – С. 140–161.
3. Гвоздев В. В. Контекст и некоторые проблемы прагматики клише / В. В. Гвоздев // Роль контекста в реализации семантических особенностей языковых единиц. – Курск, 1987. – С. 14–22.
4. Кронгауз М. А. Семантика : [учеб. для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений] / Максим Анисимович Кронгауз. – М., 1995. – 208 с.
5. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / Александр Владимирович Кунин. – М. : Высшая школа, 1986. – С. 3–10, 128–139.
6. Медведь А. Мовні кліше у фразеологічній системі мови / А. Медведь // Наукові записки. Серія : Філологічні науки. – Вип. 89 (3). Серія : Філологічні науки. – С. 142–145. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/89_3
7. Рождественский Ю. В. Что такое «теория клише» / Ю. В. Рождественский // Пермьяков Г. Л. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише). – М. : Наука, 1970. – 240 с. – С. 213–236.
8. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Просвещение, 1985. – 399 с.
9. Словник лінгвістичних термінів / [уклад. Ганич Д. І., Олійник І. С.]. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.
10. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973.
11. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови [навч. посібн.] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
12. Українська мова : Енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк; За ред. В. М. Русанівського. – [2-ге вид., вип. і доп.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
13. Энциклопедия «Кругосвет». [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.krugosvet.ru/articles>
14. Deutsch-russisches Wörterbuch der Alltagskommunikation – mit etwa 15000 Stichwörtern / M. D. Gorodnikova, D. O. Dobrovolski. – М. : Рус. яз., 1998. – 332 с.